



QOPLON VA QORI SAROYLARI TARIXI VA ARXITEKTURASI

Imamov Suxrob Solexovich

*Buxoro muhandislik texnologiya instituti – “Bino va inshootlar qurilishi”
kafedrasida stajyor-o‘qituvchisi*

Xaitov Sunnat Istamovich

*Buxoro muhandislik texnologiya instituti – “Arxitektura”
kafedrasida stajyor-o‘qituvchisi*

ИСТОРИЯ И АРХИТЕКТУРА ДВОРЦОВ КОПЛОН И КОРИ

Имамов Сухроб Солехович

стажер-преподаватель кафедры “Строительство зданий и сооружений” Бухарского инженерно-технологического института

Хайтов Суннат Истамович

стажер-преподаватель кафедры “Архитектура” Бухарского инженерно-технологического института

HISTORY AND ARCHITECTURE OF KOPLON AND KORI PALACES

Imamov Sukhrob Solekhovich

Construction teacher of – “Construction of buildings and structures” department of Bukhara Engineering-Technological Institute

Khaitov Sunnat Istamovich

Construction teacher of – “Architecture” department of Bukhara Engineering-Technological Institute

Annotatsiya: Saroy, koshona - hashamatli ulkan bino; xon, podshoh, amirlar qarorgohi, qasr. Dastlab hukmdorlarning qarorgohi tarzida, keyinchalik saroy ahli yashaydigan joy sifatida qurilib, turli maqsadlarga xizmat qiladigan ko‘p sonli xonalardan, bir, bir necha hovlilardan iborat bo‘lgan Shahrisabzdagi Amir Temur qurdirgan Oqsaroyning peshtog‘i qisman saqlanib qolgan. Buxoro Arki, Xivadagi Ko‘hna Ark, Toshhovli, Qo‘qon O‘rdasi Markaziy Osiyo xonlarining XVIII-XIX asrlarga xos saroylarining saqlanib qolgan namunalari. Saroy me‘morlarining arxitektura yechimlari yagona g‘oyaga, ya‘ni hayron qoldirish va maftun qilish g‘oyasiga bo‘ysungan. Dabdabali, murakkab, hashamat bilan bezatilgan shahar saroylari, qarorgohlarni qurishda foydalanilgan. Devorlari ganch, naqsh, ustunlari o‘ymakori did bilan ishlangan.



Kalit so‘z va iboralar: Qoplon saroyi, Qori saroyi, Muzaffarxon saroyi, bog‘-saroylari, saroylar arxitekturasi.

Аннотация: Дворец, особняк – роскошное огромное здание; хан, король, резиденция эмиров, дворец. Сначала он строился как резиденция правителей, а позже как резиденция придворных и состоял из большого количества комнат разного назначения и нескольких дворов. Бухарская арка, Старый ковчег в Хиве, Ташховли, Коконская Орда – сохранившиеся образцы дворцов среднеазиатских ханов XVIII-XIX веков. Из него строили роскошные, сложные, роскошно украшенные городские дворцы и резиденции. Стены украшены ганчем, узорами и резными колоннами.

Ключевые слова и фразы: Дворец Каплан, Дворец Кори, Дворец Музаффар-хана, садовые дворцы, архитектура дворцов.

Annotation: Palace, mansion - a luxurious huge building; khan, king, residence of emirs, palace. At first it was built as a residence for rulers, and later as a residence for courtiers and consisted of a large number of rooms for different purposes and several courtyards. The Bukhara Arch, the Old Ark in Khiva, Tashhovli, the Kokon Horde are preserved examples of the palaces of Central Asian khans of the 18th-19th centuries. It was used to build luxurious, complex, luxuriously decorated city palaces and residences. The walls are decorated with ganch, patterns and carved columns.

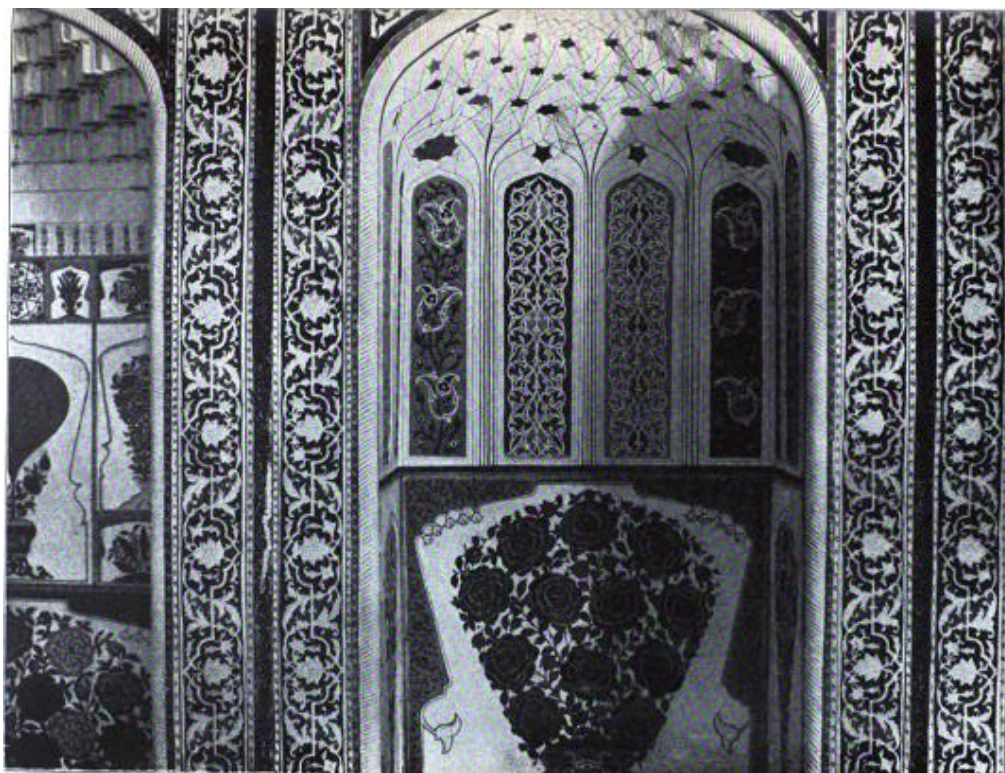
Key words and phrases: Kaplan Palace, Kori Palace, Muzaffar Khan Palace, garden palaces, palace architectur.

Meni ko‘pdan beri Buxoro amirligidagi bog‘-saroylari o‘tmishda qanday me‘moriy tartib va rejalarda ishlangan degan savol qiziqtirib kelmokda. Bu sohadagi materiallarni o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, o‘tmishdagi me‘moriy bog‘lar qiyofasi ikki xil: 1) simmetriya asosida to‘g‘ri geometrik shakllardan tuzilgan tartibli muntazam rejada; 2) tabiat hushmanzaralari tarzida tashkil etilgan erkin rejaviy yechimlarda shakllangan.

XIV-XV asrlardagi Samarqand va Hirot bog‘larining asosiy qismi birinchi xil ko‘rinishdagi bog‘lardan tashkil topib, ularning tuzilishi an‘anaviy “chorbog‘” tartibiga bo‘ysungan. Chorbog‘lar rejasi asosan to‘g‘ri to‘rtburchak yoki to‘rtburchak shaklidagi devorlar bilan o‘ralgan teng to‘rt va undan ko‘p qismdan iborat bog‘lar bo‘lgan. Ularning darvozalari bo‘lib, bosh va yon darvozalardan bog‘ o‘rtasidagi imoratga boriladigan hiyobonlar, odatda, chorbog‘ maydonini simmetrik yoki shunga yaqin holda joylashgan bir talay teng to‘rtburchak “chorchaman” larga



bo‘lgan. Hiyobonlar va devorlar bo‘ylab sada, chinor, terak, qayrog‘ochlar, chorchamanlarga esa turli xil mevali daraxtlar va faslga qarab ochiluvchi nafis gullar ekilgan.



1-rasm. Qoplon saroyining devorlarining bezaklari

Buxoroning oxirgi yuz yillik bog‘-saroylari arxitekturasida Yevropaga xos qurilish madaniyati o‘z aksini topgan. Shirbudunda, Kogonda va Sitorai Mohi – Xosadagi bog‘-saroylar arxitekturasida turli davrlar va o‘lkalarga xos bog‘-parkchilik madaniyati o‘zaro qo‘shilib ketgan. Jumladan, ularda O‘rta Osiyoga xos chorbog‘ uslubi, rus va mavritaniya, gotik va mahalliy badiiy unsurlarni kuzatish mumkin.

Saroylarni kompleks tarzda me‘moriy-tipologik, g‘oyaviy-mazmuniy, funksional, hajm-fazoviy, badiiy dekorativ va arxitektonik o‘rganish asosida ularni me‘moriy shakl-lantirishda quyidagi qonuniyatlar va uslublar, me‘moriy kompozitsion echimlar qo‘llanilganligi aniqlandi:

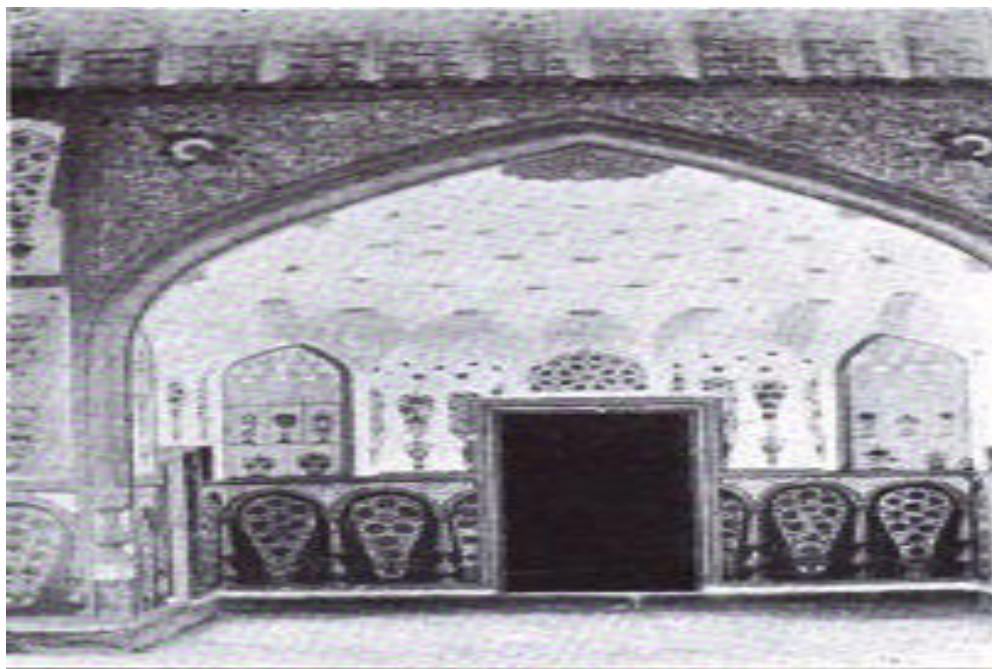
- Saroylar tarhining to‘g‘ri to‘rtburchakli, bir va ko‘p hovlilil, ayrim hollarda kvadrat ixcham, bo‘ylama o‘q bo‘ylab simmetrik kompozitsiyalarda qurilishi;
- Saroylar atrofining, odatda, burjli mudofaa istehkom devorlari bilan o‘ralishi, saroy bosh darvozasining mahobatli peshtoq bilan bo‘rttirilishi;
- Saroy binosining baland tagkursi ustiga qurilishi;



- Antik va ilk oʻrta asrlar davridagi saroylar asosiy zalining markaziy qismi shiftining “chorxona” uslubda yopilishi;
- Saroylar ekstererlariga xos salobatlilik, mujassamlik va kompozitsiyaviy yaxlitlik;
- Interyerlarga xos tantanavorlik, hashamatlilik, mahobatli devoriy rasmlarning koʻpliligi;
- Interyerlar devorlarining bezaklari bir necha qator (odatda 2-3 yarus)larga boʻlib ishlanishi;
- Saroylar atrofi va hovlisining goʻzal bogʻ, chorbogʻ, chorchamanlar tarzida obodonlashtirilishi va koʻkalamzorlashtirilishi;
- Saroy binolari va ularning hovli hududida suv va soya kompozitsiyasi, mikroiklim landshafti, meʼmoriy shakllar va artof muhit uygʻunligi va masshtablilikning taʼminlanishi

Saroylar arxitekturasining shakllanishida yuqorida tilga olinganlardan tashqari eng muqim, meʼmoriy anʼanalar turgʻunligi, mahalliy tabiiy-iqlim sharoitlari, diniy, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlar, urf-odatlar ham oʻz aksini topgan.

Markaziy Osiyo davlatlari qadimdan ilm-fan va madaniyat oʻchoqlaridan biri boʻlib, koʻplab hukmdor, elchi, sayyoh, savdogar, olimlarni qiziqtirib kelgan. Shunday sayyohlardan biri daniyalik harbiy ofitser, professor Ole Olufsen (1865-1929) hisoblanadi. U Daniya qirollik geografik jamiyatining kotibi sifatida ishlagan. 1896-1897 yillarda hamda 1898-1899 yillarda Buxoro amirligi va Pomir togʻlari hududlarida, Markaziy Osiyo boʻylab ekspiditsiya uyushtirgan. Sayohatga chiqishidan oldin Olufsen mustaqil ravishda Oʻrta Osiyo haqidagi mavjud geografik va etnografik adabiyotlar bilan tanishdi, turk tilini oʻrgandi. Oʻrta Osiyoga ekspeditsiyalardan soʻng, Olufsen umrining qolgan qismini ekspeditsiyalarga rahbarlik qilib, oʻz ishining natijalarini nashr etishda oʻtkazdi, u 20 yil Daniya qirollik geografiya jamiyatining kotibi boʻlib ishladi. U Pomir togʻlari boʻylab ikki marotaba ekspeditsiyalar uyishtirdi. O.Olufsen tashrifi chogʻida estadalik tarzida asar yozgan boʻlib, ushbu asar 1911 yilda “Buxoro amiri va uning mamlakati” Buxorodagi sayohatlar va tadqiqotlar (Amudaryodan Xivaga sayohatim haqidagi bob bilan) Londonda nashr etiladi. Ushbu esdalik 17 ta bobdan iborat boʻlib, 16 bob Buxoro amirligiga bagʻishlangan. Ole Olufsen boshqa sayyohlardan farqli ravishda, Buxoro amirlarining koʻplab saroylarini koʻrishga muvaffaq boʻladi. U shahar ichkarisidagi Quyi Hovli saroyini, shahar tashqarisidagi Qoplon, Shirbudun, Qori saroylarini koʻrib, oʻz esdaliklarida yozadi.

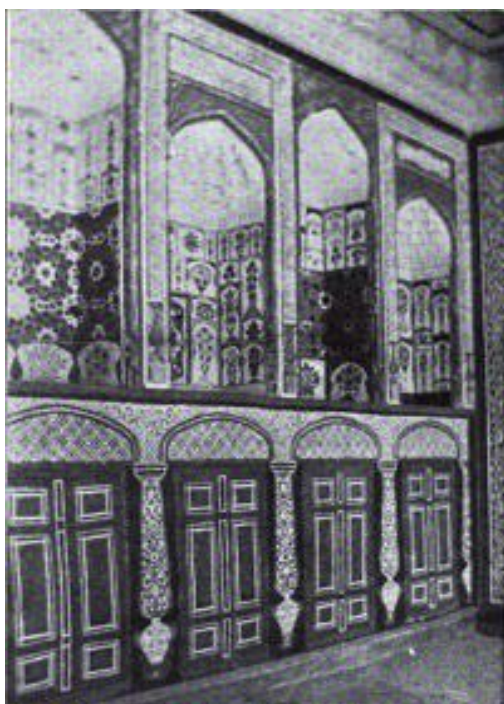


2-rasm. Qoplon saroyidagi devor bezaklari

Qoplon saroyi shahar tashqarisining g'arbiy qismida joylashgan. Ushbu saroyda katta bog' va oxiri yo'q xonalardan tashkil topgan. Ayollar turar joyi – haram bilan birgalikda hammom joylashgan bo'lib, hammomda ikkita oyna mavjud va ayollar ushbu oynaga qarab o'zlariga maftun bo'lishadi. Saroy ikki qavat qilib qurilgan, tepadagi xonalar hajmi kichik bo'lib, erkaklar tik turib yura olmaydi. Yig'ilish zali va haramda yog'ochli balkonlar bo'lib, ustidan rangli bo'yoqlar yugurtirilgan. Saroyning eng katta xonasi pastki qavat oxirida joylashgan va ushbu xona tepa qismlari oltin va ko'k rangli yulduzlar bilan bezatilgan.

Chorbog' (To'rt bog') bog'idagi Qori saroyi Buxoro janubi-sharqida tahminan 4 verst (1 verst – 1,066 km ga teng) masofada joylashgan. Men bu saroyga iyun oyida tashrif buyurganimda o'rik, uzum va olma pishgan edi. Ushbu saroy xonalarni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, Ole Olufsen Buxoro va uning tarixiy shaharlar haqida ko'plab qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirdi. U Buxoro amirlarining saroylarni Quyi Hovli, Qoplon, Shirbudun, Qori saroylarini ko'rib, o'z esdaliklarida yozdi. Ole Olufsen saroylarning qurilishi, dizayni va tabiati to'g'risida ko'plab ma'lumotlar yozib qoldirdi. Bu inshootlar mang'it hukmdorlarining shaharsozlik va bunyodkorlik ishlarining mahsuli bo'lish bilan birga xalqimizning me'morchilik bilimdoni bo'lganligini erkin ifoda etadi.



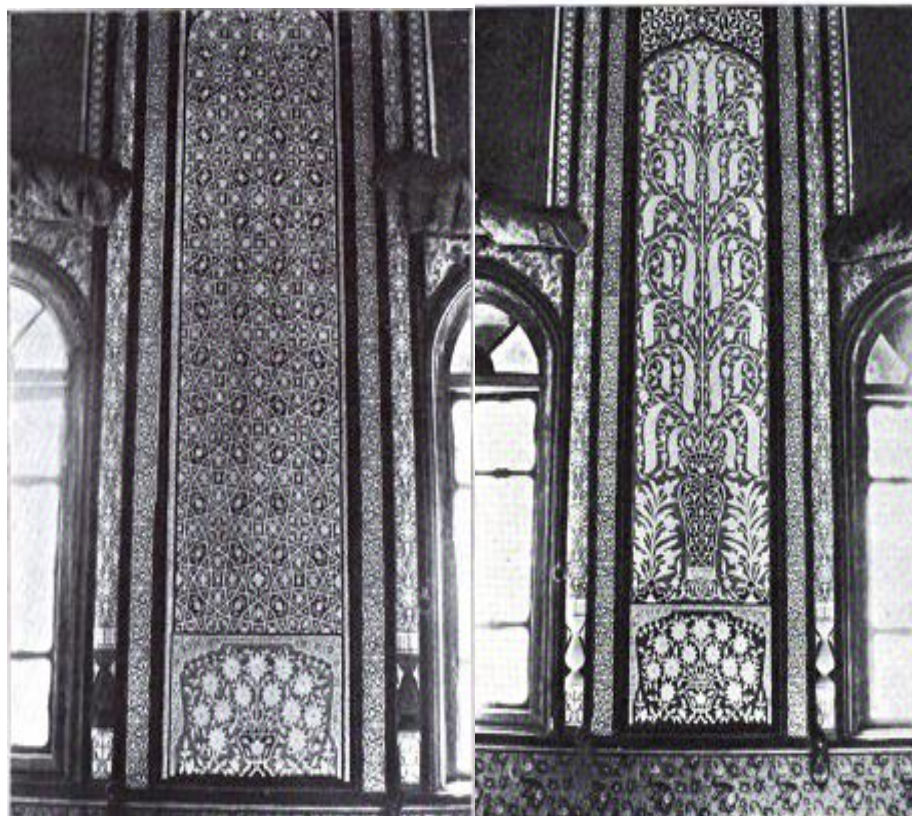
3-rasm. Qoplan saroyining bir qismi. Hovlidagi ayvonda ko'plab yog'och eshiklar

Amirning unutilgan saroyi Prokudin-Gorskiyning aksariyat suratlari postkarta uchastkalarini takrorlaydi yoki inqilobdan oldingi davrning boshqa fotosuratlarini bilan “kesishadi”. Ammo u boshqa manbalar uchun endi noma'lum bo'lgan ko'plab turlarga ega, ya'ni tarixiy nuqtai nazardan mutlaqo noyobdir. Yoki ularni boshqa hech kim suratga olmagan yoki bu “takroriy” rasmlar hali topilmagan (nashr etilmagan). Shu sababli, xususan, biz hali ham Buxoroning bir nechta Prokudin turlarini aniqlay olmaymiz.

Prokudin-Gorskiyning “Buxoro yaqinidagi Qori bog'idagi Amir saroyi” (1911) fotosurati ham o'ziga xosdir:



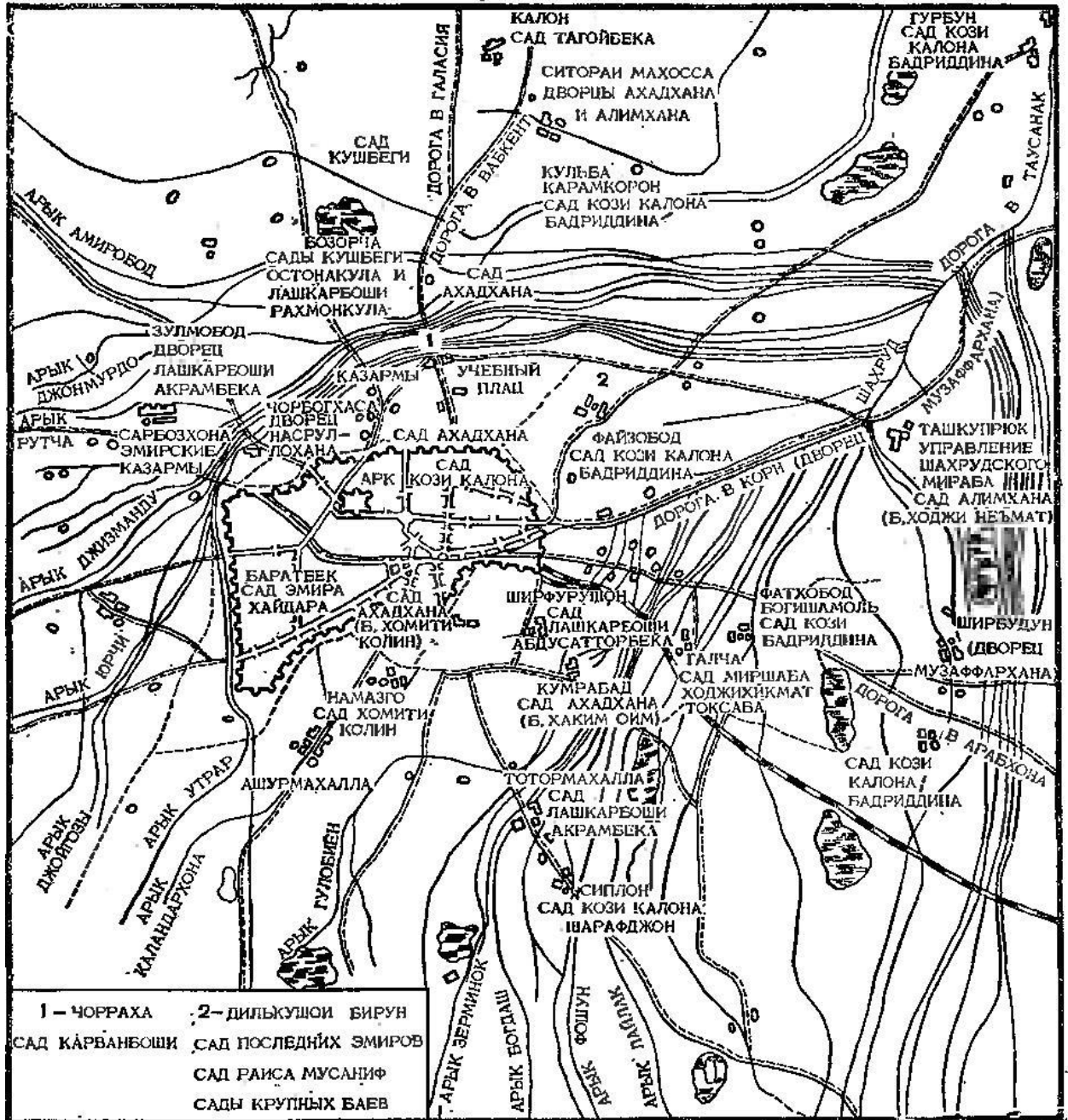
4-rasm Prokudin-Gorskiy tomonidan olingan Qori saroyi saroyi



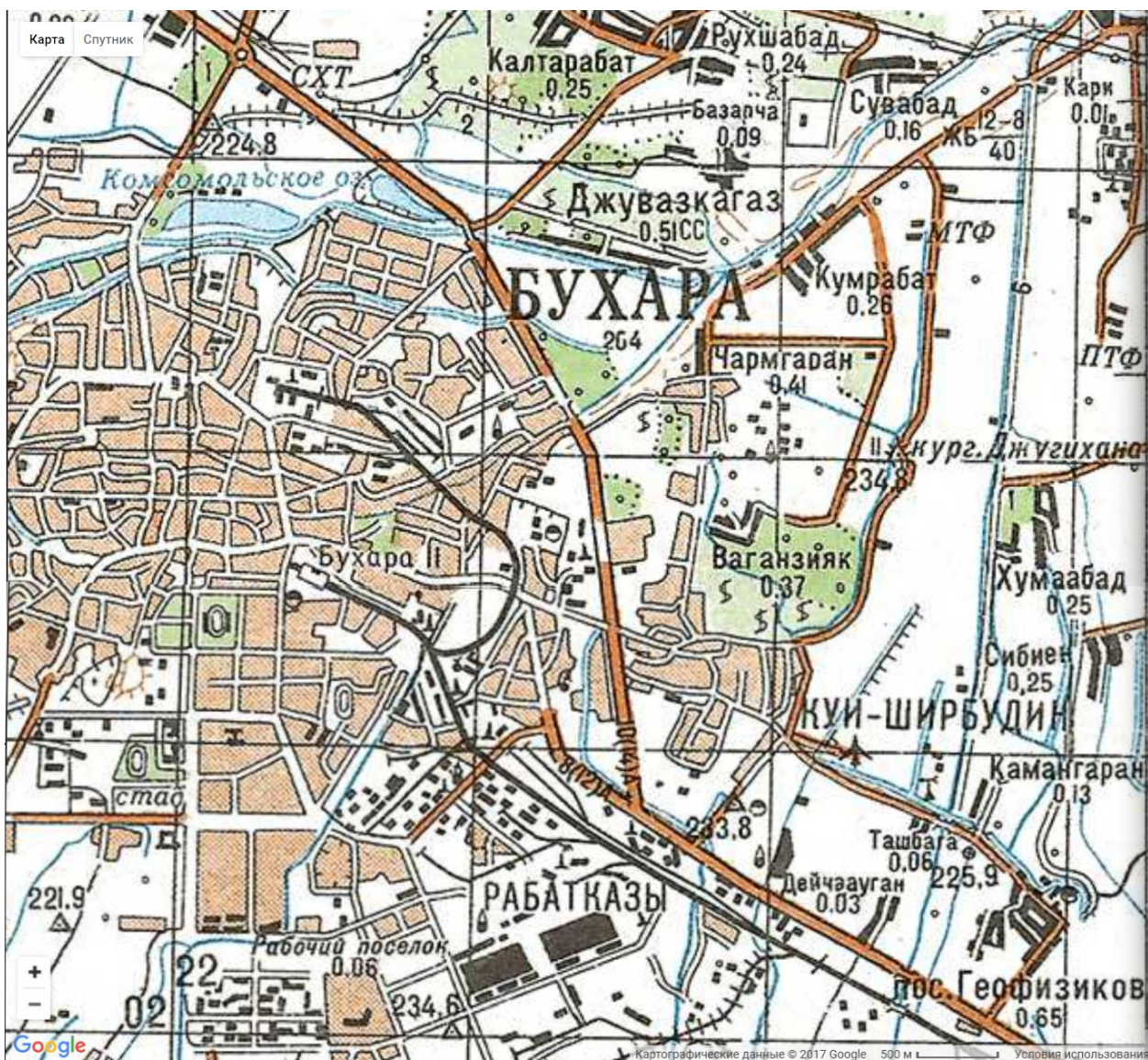
5-rasm.Qori saroyining naqshinkor devorlari va derezalari

Bu joyning boshqa fotosuratlari ma'lum emas umuman yo'q. Bundan tashqari, men Qori bog'idagi saroyning og'zaki tavsifini ham topa olmadim. Go'yo u hech qachon bo'lmagan. Aytgancha, dastlab Prokudin-Gorskiy yana bir narsani chalkashtirib yubordi va aslida bizning oldimizda Shirbudunning yana bir turi bor edi. Ammo yaqinda bunday saroy mavjudligini tasdiqlashdi.

Buxoro ariqlarining eski xartidasida "Qoriga yo'l (Muzaffarxon saroyi)" degan yozuv bor.:ko'k rangda belgilab qo'ydim.



6-rasm. Buxoroning bog'-saroylari eski xaritasi



Bu joy ariq va yo‘l kesishgan joyda juda sezilarli. Men eski xarita bilan hozir xaritani bog‘lay boshlaganimda, darhol Yandex va Google sun‘iy yo‘ldosh rasmlarini ochdim va eski xaritadagi joy hozirda ham mavjudligini ya’ni Qori saroyi mana shu



joyda bo'lganligini dalolat beradi.



6-rasm Qori saroyining joylashgan hozirgi hududi

Qori bir necha yil oldin yer yuzidan g'oyib bo'ldi!

Tasavvur qilish mumkin va taxmin qilish mumkinki, buzilish paytida ushbu kichik inshootlar majmuasida Amir saroyining qoldiqlari yoki hech bo'lmaganda uning poydevorlari qolgan. Endi hamma narsa yer yuzidan o'chirildi va hech kim u yerda nima bo'lganini eslay olmaydi.

Saroylar arxitekturasini yaratgan me'morlar va xalq ustalari go'zallik va uyg'unlik shakllari, ranglar, inson, ob'ekt va atrof muhit mutanosibligi asoslarini tashkil etuvchi me'moriy – badiiy va tabiiy qonuniyatlarga, obektiv tamoyillarga qat'iy rioya qilganlar. Ushbu tamoyillarning tub mohiyatini to'g'ri anglash, ular zaminida yotgan me'moriy qonuniyatlarni jiddiy o'rganish va ularni zamonaviy ijod jarayoniga tadbiiq qilish taklif etilgan.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Ole Olufsen. The Emir of Bukhara and its Country. London, 1911.
2. Esther Fihl. Exploring Central Asia. Volume 2. University of Washington Press.2010.
3. Pastvu.com
4. Solekhovich, I. S., & Halimovich, B. H. . (2023). Architecture and history of 12 gates of Bukhara Архитектура и история. Scientific Impulse, 1(7), 818–825. Retrieved from



5. Хожиева Р.Б., Имамов С.С. Хроматографический анализ метил и этилмеркаптанов в нефтяных продуктах //Иновационное развитие. – 2017. – №. 3. – С. 7-8.

6. Нуруллаева З. В., Имамов С. С. КАТАЛИЗАТОРЫ ПРОЦЕССА ГОРЕНИЯ ТОПЛИВНО-ВОЗДУШНОЙ СМЕСИ //Иновационное развитие. – 2017. – №. 3. – С. 6-7.

7. Solexovich I.S. Xudoyorxon saroyi qurilishining tarixi va arxitekturasi //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 14-19.

8. Solexovich I.S., Istamovich X.S. Buxoroi Sharifning 12 darvozasi qurilishi tarixi va arxitekturasi //PEDAGOG. – 2023. – Т. 6. – №. 3. – С. 317-327.

9. Solexovich I.S., Hamroqulovich J.K. Mirzachorbog‘ saroyining qurilishi va arxitekturasi //World scientific research journal. – 2023. – Т. 15. – №. 1. – С. 124-130.

10. Solexovich I.S., Hamroqulovich J.K. Karmanada qurilgan saroy va chorbog‘lar tarixi va me‘morchiligi //World scientific research journal. – 2023. – Т. 15. – №. 1. – С. 114-123.

11. Solexovich I.S. Charm-gar chorbog‘ saroyi tarixi va arxitekturasi //Uzbek Scholar Journal. – 2023. – Т. 16. – С. 17-22.